

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

PRACTICI ȘI DIRECȚII CULTURALE ALE ELITELOR DIN SPAȚIUL ROMÂNESC (SECOLELE XVIII-XIX)

Raluca Gabriela BLAGA*

CULTURAL PRACTICES AND DIRECTIONS OF THE ELITES IN THE ROMANIAN SPACES (18TH-19TH CENTURIES)

ABSTRACT

This study, inspired by the Annales School methodology, analyzes a large corpus of travel accounts written by over one hundred foreign travelers between the eighteenth and nineteenth centuries. It investigates how the political elite of the Romanian Principalities was perceived in relation to identity, alterity, and cultural transfer. The research combines comparative analysis, discourse analysis, and cross-source verification to reconstruct long-term patterns of perception and highlights the structural transformations of the boyar elite under Ottoman and Phanariot rule, as well as the growing influence of Western educational and cultural models. Travel narratives reveal a dual image of the elite: on one hand, marked by political instability, intrigue, and moral criticism; on the other, characterized by hospitality, cultural adaptability, and increasing openness to European languages and institutions. The study emphasizes the role of travel writing as a key source for understanding cultural contact zones between Eastern and Western Europe.

Keywords: Boyar elite; Romanian Principalities; travel writing; cultural transfer; identity and alterity

Corelând nivelele culturale cu nivelele limbajului scris, Pierre Chaunu admite că sunt mai multe nivele ale limbajului: de la cel erudit (știință), la creație literară (roman), la limbajul nonliterar (corespondență), până la limbajul din zona rurală, preponderent oral, cel scris fiind stăpânit doar de elita rurală¹. În spațiul românesc, istoricii asociază nivelurile culturale cu cele sociale. Astfel se desprind doar două nivele: primul, al elitelor sau al culturii savante, care se regăsește, în genere, în mediul urban, și al doilea nivel, al lumii rurale sau al culturii populare, ai căror exponenți sunt, în principal, preoții și dascălii². Preocupările intelectuale ale elitei din spațiul intracarpatic și extracarpatic românesc se manifestă prin interesul pentru instituțiile de învățământ românești și străine, tipărirea manuscriselor și colecționarea cărților în biblioteci impresionante. Nu în ultimul rând, membrii protipendadei se dovedesc a fi buni cunoscători ai limbilor străine; în secolul al XIX-lea, acest fenomen fiind larg răspândit în cadrul elitei.

Inspirat de paradigma metodologică a Școlii Analelor, demersul de față se bazează pe analiza unui corpus extins de jurnale, memorii și rapoarte de călătorie aparținând unui număr de peste o sută de autori de origini etnice, confesionale și socioprofesionale diferite. Intervalul cronologic acoperă aproximativ două secole, ceea ce permite surprinderea evoluțiilor de durată lungă în reprezentarea elitei politice din spațiul românesc. Metodologic, au fost utilizate analiza comparativă a surselor, confruntarea discursurilor externe cu realitățile interne documentate și identificarea unor regularități discursive recurente. Relatările călătorilor sunt tratate nu doar ca simple descrieri, ci ca produse culturale, profund marcate de propriile lor cadre mentale, de formația intelectuală și de poziția geopolitică a spațiilor din care provin. În acest sens, imaginea elitei politice românești nu este una fixă, ci una fluctuantă, construită prin filtrul alterității. Călătorii compară constant ceea ce observă în Principate cu propriile lor societăți, ceea ce generează o paletă largă de interpretări, de la admirație până la condamnare morală.

Elita politică din Țările Române s-a constituit istoric ca un grup distinct, diferențiat de celelalte categorii sociale prin ceremonial, vestimentație, mod de viață, acces privilegiat la putere, practici și direcții culturale³. De-a lungul secolelor XVIII–XIX, această elită a fost supusă unor influențe succesive: bizantine,

* Universitatea din Oradea; e-mail: ralufanea@yahoo.com.

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 30-31.

² Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 92, 97.

³ Keith Hitchins, *Românii (1774-1866)*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 81; vezi și Ioan Horga, *Europa luminilor*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2002, p. 58.

habsburgice, otomane și, ulterior, occidentale, în special franceze⁴. Poziția geopolitică a Principatelor a generat un spațiu de contact cultural intens, în care modelele orientale și occidentale s-au suprapus. Acest amestec este observat constant de călătorii străini, care îl interpretează fie ca semn de stagnare, fie ca expresie a unei culturi hibride. Astfel, diplomatul Auguste, conte de Lagarde, descrie această combinație de influențe ca având „un caracter deosebit”⁵, în timp ce medicul englez William Mac Michael o consideră un „caraghioslăc irezistibil”⁶, evidențiind diferențele de percepție generate de apartenența culturală a observatorilor.

Secolul al XVIII-lea reprezintă o etapă esențială în transformarea structurilor politice și sociale. Reformele lui Constantin Mavrocordat introduc salarizarea dregătorilor, ceea ce leagă statutul boieresc de exercitarea unei funcții administrative⁷. Dregătoria devine astfel criteriul fundamental al apartenenței la elită⁸. Această transformare este continuată de Alexandru Ipsilanti, care în 1775 restructurează ierarhia boierească, accentuând diferențierile interne⁹. Locotenentul de origine germană, Friedrich Wilhelm von Bauer, observă că boierii sunt scutiți de anumite dări și că statutul lor depinde de funcție, descriind totodată o elită împărțită în mai multe categorii¹⁰. În același sens, consulul general al Franței în Principate, Charles Frédéric Reinhard, notează că rangul boieresc este condiționat de deținerea unei dregătorii și nu de moștenire, chiar dacă unii dintre acești boieri dețineau averi considerabile¹¹. Această observație indică o mobilitate socială relativă, dar și o instabilitate a criteriilor de legitimare a elitei. În perioada fanariotă, vânzarea funcțiilor devine o practică răspândită, ceea ce transformă administrația într-un spațiu al competiției economice și politice¹².

Instabilitatea politică a epocii influențează decisiv percepțiile călătorilor. Schimbările frecvente de domnie, rivalitățile externe și presiunile otomane creează un climat de nesiguranță, reflectat în discursurile străinilor. Christine Reinhard, soția consulului general al Franței, surprinde această atmosferă tensionată, afirmând că „este mai greu ca oriunde să cunoști adevărul asupra a ceea ce se întâmplă”. Ea descrie boierii ca fiind partizani politici, dominați de suspiciune și neîncredere, într-un context în care relațiile sociale sunt afectate de frică și rivalitate¹³. Într-o perspectivă mai severă, diplomatul francez Armand Charles de Guilleminot caracterizează boierimea drept „lașă și slugarnică”, motivată de „interes și teamă” și dominată de intrigă, abuzuri și lipsă de solidaritate socială. Totuși, el recunoaște că aceste comportamente sunt generate de contextul general al epocii: războaie, incursiuni externe și instabilitate instituțională¹⁴. În contrast cu aceste evaluări critice, numeroși călători remarcă ospitalitatea ca trăsătură definitorie a societății românești. Negustorul german Jenne Lebprecht descrie nobilimea drept „foarte darnică și foarte primitoare”. Diplomatul Johann Christian von Struve confirmă aceeași realitate, fiind primit „cu prietenie și cinste” și afirmând că Moldova era „de preferat Bulgariei și Rumeliei”¹⁵. Auguste de Lagarde adaugă că

⁴ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova (secolele XV-XVII)*, Editura Paideia, București, 1997, p. 134.

⁵ Auguste de Lagarde, „Scrisori către Jules Griffith (1813)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 564.

⁶ William Mac Michael, „Relația călătoriei prin Moldova și Țara Românească (26 decembrie 1817-7 ianuarie 1818)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 732.

⁷ *Istoria Românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coordonatori: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 503 (în continuare, *Istoria Românilor*, vol. VI).

⁸ Mihai Mîrza, „Neamul episcopului Ioanichie al Romanului (1747-1769), după o carte de judecată din 8 ianuarie 1814”, în *Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX. Referințe identitare și manifestări de putere*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, p. 247.

⁹ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 503.

¹⁰ Friedrich Wilhelm von Bauer, „Descrierea Țării Românești”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru. Redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 159-160 (în continuare, *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I).

¹¹ Charles Frédéric Reinhard, „Raport asupra Țării Românești și Moldovei (1807)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), Volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (secretar de volum). Redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 253-255 (în continuare, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821)).

¹² Mihai D. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Editura Tipografia R.A. „Monitorul Oficial”, București, 2004, p. 18.

¹³ Christine Reinhard, „Scrisori (1806)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 298-300.

¹⁴ Armand Charles de Guilleminot, „Memoriul comandantului adjunct Guilleminot în legătură cu observațiile făcute și informațiile culese în timpul călătoriei sale în Turcia (1807)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 363-364.

¹⁵ Jenne Lebprecht, „Jurnalul călătoriei de la Esseg, pe Dunăre, până la Marea Neagră. De la 29 octombrie până la 17 decembrie 1786”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, p. 747.

boierii munteni îl primesc „cu însuflețire și bunăvoință”, consolidând imaginea unei elite deschise interacțiunii cu străinii¹⁶.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, elita românească intră într-un proces vizibil de occidentalizare culturală. Industriașul și negustorul francez Jean Claude Flachet observă că boierul Andronache Vlasto „vorbea perfect italiană, germană și înțelegea foarte bine franceza”, deși se exprima cu dificultate în aceasta din urmă¹⁷. Această tendință este confirmată de mai mulți autori, precum Friedrich von Bauer¹⁸, Jean Louis Carra¹⁹ sau Sophie Johnson²⁰, care menționează utilizarea limbilor franceză și italiană în mediul boieresc. Abatele italian Lionardo Panzini notează chiar că boierii comunică frecvent „cu străinii fie în italiană, fie în franceză”²¹. Transformările educaționale sunt vizibile în întreg spațiul românesc. Pe lângă Academia domnească „Sfântul Sava”, pe parcursul secolului al XVIII-lea, capitala munteană a cunoscut și alte instituții de învățământ elementar ca Școala domnească de la Sf. Gheorghe Vechi (cu predare în limba slavonă), școala de la Colțea etc. Învățământul cunoaște în această perioadă variații în ceea ce privește materiile studiate, dar și modul de predare²². Prin înscrisul lui Grigore al II-lea Ghica din 1747 aflăm că în cadrul Academiei domnești de la Iași funcționau patru școli, dintre care una cu predare în limba română. Grigore al III-lea Ghica organizează școli în limba română în 1766 în Bacău, Bârlad, Vaslui etc.²³.

Emanciparea domnițelor s-a realizat prin educarea lor de către guvernatoare din Italia, Germania și Franța, care puneau accent pe însușirea limbii franceze și pe cunoașterea pianului. O condiție obligatorie pentru tinerele aristocrate aflate la vârsta căsătoriei era stăpânirea acestor abilități²⁴. Interesul pentru universitățile europene, în rândul vlăstarelor elitei moldave, se manifestă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Generalul locotenent Bauer confirmă acest fapt, notând că unii dintre tinerii boieri se deplasează în Italia sau Germania pentru a studia medicina²⁵. Din scrisorile lui Panzini²⁶ aflăm despre educația copiilor lui Alexandru Ipsilanti²⁷, care, desigur, sunt prezentați într-o lumină favorabilă, domnul fiind un adevărat mecena pentru Panzini. Este clară direcția educației pe care beizadelele o urmează, Occidentul fiind din ce în ce mai evident noul centru de putere și influență chiar și pentru fanarioți. Și se oferă date și despre școala publică a lui Ipsilanti pe care a dotat-o cu diferite instrumente și aparate de fizică²⁸.

În Transilvania, reformele iosefine favorizează dezvoltarea învățământului românesc²⁹. Școlile de la Blaj, Colegiul din Cluj (cunoscut mai târziu sub numele de „Liceul Academic Regal din Cluj” sau „Liceul piariștilor din Cluj”) sau instituțiile din Mediaș contribuie la formarea unei elite intelectuale românești emergente³⁰. Abatele François-Xavier de Feller este pe deplin mulțumit de vizita în orașul Cluj, întrucât aici află universitatea cu internatul și biserica („Sf. Mihail”) sub ocărmuire catolică. Pomenește toate confesiunile întâlnite în Transilvania (catolici, calvini, luterani, anabapțiști, evrei, quakeri, arieni, greci uniți, greci schismatici), însă atenția îi este atrasă de monumentele ridicate de unitarieni și calvini: colegiul unitarian și biserica calvină. Puternic influențat de propria cultură religioasă și, pe alocuri, superficial, Feller are cuvinte de laudă față de românii uniți, în timp ce îi desconsideră pe cei ortodocși, din motive pur

¹⁶ Auguste de Lagarde, *op. cit.*, p. 564.

¹⁷ Jean Claude Flachet, „Călătorie prin Țara Românească (1740)”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. IX, volum îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu. Redactor-responsabil Maria Holban, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 255 (în continuare, *Călători străini despre Țările Române*. Vol. IX).

¹⁸ Friedrich Wilhelm von Bauer, *op. cit.*, p. 151.

¹⁹ Jean Louis Carra, „Disertație geografică, istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, p. 251.

²⁰ Sophie Johnson, „Scrisoarea a XXX-a”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 913.

²¹ Lionardo Panzini, „Scrisori din Țara Românească”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, p. 214.

²² Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot. Viață cotidiană, divertisment, cultură*, vol. III, Editura Humanitas, București, 2020, p. 105-106.

²³ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 740, 744.

²⁴ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, Editura Univers, București, 1982, p. 156.

²⁵ Friedrich Wilhelm von Bauer, *op. cit.*, p. 151.

²⁶ Lionardo Panzini, *op. cit.*, p. 211.

²⁷ „Domnița, o tânără cu mult spirit și chibzuință și foarte frumoasă, se exprimă binișor în limba franceză”; Constantin și Dimitrie Ipsilanti, fiii domnului, sunt descriși ca „două giuvaeruri” în ce privește talentul și sârguința lor, cunoscând „binișor” italiana, iar franceza „acum încep să o învețe”.

²⁸ Lionardo Panzini, *op. cit.*, p. 213.

²⁹ Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 158.

³⁰ Vasile Pușcaș, *Ideea de universitate în cultura română și instituționalizarea ei (până la 1860)*, în *Cultură și societate în Epoca Modernă*, Ed. îngrijită de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 234; vezi și Remus Câmpeanu, *Date despre elevii români de la Liceul Academic Regal din Cluj la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *secolul al XVIII-lea*, în *Sabin Manuilă – Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Editura Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 209-210.

religioase. Despre episcopul unit din Blaj, Atanasie Rednik de Giulești, „om învățat și cu multă râvnă”, aflăm că a înființat un seminar teologic aici³¹. Deși, în general își menține părerea negativă despre preoții ortodocși, admite și excepții. În Rodna (jud. Bistrița-Năsăud) mărturisește că i-a făcut plăcere să asiste la ceremoniile religioase ortodoxe³² și totodată își recunoaște atitudinea nepotrivită față de preotul român care îi dăruise cu sinceritate și căldură o lumânare în chip simbolic³³.

De departe, triumful iluminismului românesc se materializează prin întemeierea școlilor superioare românești. Sub oblăduirea mitropolitului Veniamin Costachi s-a înființat Seminarul de la Socola, în 1803, cu predare în limba română. Același mitropolit a trimis la studii în străinătate, pe propria-i cheltuială, studenți eminenți³⁴. Prin hrisovul lui Scarlat Callimachi din 1813, Academia Domnească de la Iași se orientează spre un învățământ superior în limba română, sub atenta îndrumare a lui Gheorghe Asachi. În capitala munteană, prin grija domnului Ioan Gheorghe Caragea, în 1818, Colegiul sau Liceul cu predare în limba română este inaugurat în clădirea de la „Sfântul Sava”, sub conducerea lui Gheorghe Lazăr³⁵. Întemeierea acestora înaintea revoluției lui Tudor Vladimirescu simbolizează o trezire națională în plan cultural și politic. Existența învățământului în limba națională câștigă o poziție preponderentă în viața culturală, mai ales din 1821, când Academiiile grecești își încetează existența³⁶.

Diversificarea învățământului românesc este consemnată și de călătorii străini de la începutul secolului al XIX-lea. Mineralogul, mai apoi profesor la Universitatea din Cambridge, Edward Daniel Clarke, străbate în 1802 Țara Românească, Transilvania și Banatul. Amintește în treacăt de Academia domnească de la Sf. Sava cu accent pe studierea limbii grecești și de Școala doamnei Bălașa unde tineretul era instruit „în limba latină, franceză, italiană, germană și română”³⁷. Friedrich Schmidt este angajat la începutul anului 1804 de către domnul Moldovei, Alexandru Moruzi, în calitate de preceptor pentru fiii săi, predându-le limba franceză, istoria, geografia și aritmetica³⁸.

O altă manifestare iluministă în rândul tineretului intelectual o constituie interesul pentru studiile în Occident, cheltuielile fiind, de obicei, acoperite de familiile acestora. Dacă majoritatea studiau în cadrul unor instituții de învățământ publice, unii studiau cu profesori particulari în Paris. Alții optau pentru frecventarea cursurilor mai multor școli, fără a-și susține examenele (ca atare, fără diplome) sau pentru perfecționarea cunoștințelor de limba franceză și despre viața culturală a „orașului Luminilor”. În cele din urmă, această practică devine o modă în cadrul elitei politice a principatelor. Astfel, un secol mai târziu, ciclul călătoriilor de tip „Grand Tour” menite să completeze studiile și să desăvârșească tânărul aristocrat este complet. Diferența o face schimbarea direcției, dinspre Est spre Vest: acul busolei arată acum Apusul, o lume a cunoașterii, a progreselor, a opulenței, a libertății, a emancipării și a năzuințelor pentru un viitor mai bun.

Printre studenții români din Paris se numără moldovenii Gheorghe Bogdan, Eufrosin Poteca, Ioan Balș sau Nicolae Rosetti-Roznovanu³⁹. Dintre aceștia, Nicolae Rosetti-Roznovanu vizitează și Anglia în 1818⁴⁰, iar în 1820, reîntors în țară, deschide atât la Iași, cât și în Grecia școli de tip lancasterian⁴¹ cu predare în limba națională, fiind destinate păturilor sărace ale populației. În scrisorile sale, elvețianul François Recordon prezintă acest tip de învățământ relativ nou introdus în acea perioadă, la inițiativa unor „oameni luminați și puternici”. Specifică că învățământul lancasterian, pe care el îl numește „mutual”, era destinat copiilor proveniți din familii nevoiaș⁴².

Primii bursieri din Țara Românească, din 1820, au mers la studii în străinătate în Italia, la Pisa, iar în 1823 în Franța⁴³. Studenți la Paris, din anii premergători revoluției de la 1821, au fost Gheorghe și

³¹ François-Xavier de Feller, *op. cit.*, p. 562, 565-567.

³² *Ibidem*, p. 581, 584.

³³ „(...) mi-am cerut iertare de la (preot) a doua zi și am primit lumânarea, punându-l pe Ianoș să spună cât îl prețuiesc”.

³⁴ Vasile Pușcaș, *op. cit.*, p. 233.

³⁵ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 750-751.

³⁶ Nicolae Isar, *Principatele Române în Epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Editura Universității din București, București, 1999, p. 9, 13.

³⁷ Edward Daniel Clarke, „Călătoria în Țara Românească și Transilvania (1802)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 63.

³⁸ Friedrich Schmidt, „Iași la începutul anului 1804”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 170.

³⁹ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 18-20.

⁴⁰ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 168.

⁴¹ Sistemul de învățământ lancasterian are la bază principiul instruirii reciproce, elevii avansați îi ajută pe cei începători cu ajutorul unor table intuitive.

⁴² François Recordon, „Scrisori despre Țara Românească (1815-1821)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 688.

⁴³ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 19.

Barbu Știrbei (viitori domnitori), fiii lui Dumitrache Bibescu, frații Filipescu și Bălăceanu etc. Toți aceștia s-au format ca specialiști în domeniile studiate și, reîntorși în țară, au contribuit la cristalizarea învățământului și a culturii naționale⁴⁴. Același Recordon surprinde aspecte interesante ale educației boierilor munteni, observând tinerele generații⁴⁵. Din păcate, educația tinerelor fete este neglijată în continuare; cele mai educate dintre ele cunoșteau limba greacă, franceză și cântau la pian, părinții investind mai degrabă în căutarea unui soț bine văzut în societate cu o funcție înaltă și venituri generoase⁴⁶. Sophie Johnson ne confirmă și ea faptul că boierii munteni au deprins gustul pentru studii în universitățile germane⁴⁷.

Un alt indicator esențial al nivelului cultural specific elitei sunt bibliotecile. Ele apar în reședințe boierești, mănăstiri și instituții publice, reflectând atât statutul social cât și aspirațiile intelectuale. Aceste colecții erau alcătuite din volume în limba franceză, greacă și română, incluzând atât scrieri religioase — Biblii, catehisme și texte de edificare morală — cât și literatură laică, precum povestiri, poezii și fabule. Ulterior, fondul de carte se diversifică prin apariția lucrărilor istorice și lingvistice redactate de reprezentanți ai Bisericii Unite, precum și a tratatelor de morală, aritmetică și geografie⁴⁸, semn al unei deschideri progresive către științele seculare.

În epoca fanariotă, biblioteca devine și un simbol de statut social. Casele boierilor și ale elitelor urbane sunt „împodobite” cu rafturi de carte, acestea având un rol dublu: pe de o parte, instrument de formare intelectuală, iar pe de altă parte, element de reprezentare socială destinat să impresioneze vizitatorii și să confirme apartenența la o clasă cultivată. În București, funcționau în această perioadă trei centre bibliotecare publice importante: biblioteca Mitropoliei, biblioteca mănăstirii Văcărești și biblioteca Academiei domnești „Sfântul Sava”⁴⁹. Aceste instituții constituiau nuclee de conservare și difuzare a cunoașterii, chiar dacă organizarea lor era adesea precară și vulnerabilă la contexte politice instabile. În paralel, se dezvoltă biblioteci particulare aparținând unor familii boierești influente, precum biblioteca lui Nicolae Mavrocordat, transmisă ulterior fiului său Constantin, sau biblioteca familiei Văcărescu, ambele ilustrând continuitatea preocupărilor intelectuale în cadrul elitelor politice⁵⁰.

La est de Carpați, în Moldova, una dintre cele mai importante instituții de acest tip era biblioteca Mitropoliei din Iași, alături de cea a Academiei domnești, ambele având un rol central în formarea intelectuală a tinerilor boieri și clerici. În mediul privat, elita moldoveană își construiește biblioteci impresionante în reședințele rurale și urbane, exemple notabile fiind familiile Cantacuzino, Rosetti și Sturdza⁵¹. În acest context, Nicolae Rosetti-Roznovanu se distinge prin contactele sale directe cu librarii francezi, prin intermediul cărora își îmbogățește biblioteca de la Stânca cu noi apariții occidentale⁵², confirmând astfel integrarea progresivă în circuitul cultural european.

Un exemplu relevant al relației dintre elite și cultura scrisă este oferit de J. C. Flach, care, în urma apropierei de marele clucer Andronache Vlasto, descrie în detaliu mediul intelectual al acestuia⁵³. Această descriere depășește simpla inventariere a unei colecții de carte, sugerând un univers cultural complex, în care biblioteca se integrează într-un ansamblu mai larg de obiecte artistice și științifice⁵⁴. În cazul lui Vlasto, interesul pentru mecanismele aduse din străinătate indică o deschidere către cunoașterea tehnică occidentală, ceea ce îl apropie de modelul nobilului european modern. Același tendință de acumulare culturală este evidențiată și de L. Panzini, care subliniază formarea intelectuală a lui Nicolae Mavrocordat la Padova și descrie biblioteca acestuia ca fiind „plină de cărțile cele mai bune, în edițiile cele mai valoroase”, considerată încă prestigioasă în epoca lui Ipsilanti. Totuși, destinul acestor colecții este adesea fragil: o parte din biblioteca domnească este donată mănăstirii Văcărești, însă aceasta suferă pierderi importante în urma războaielor ruso-turce, când, după cum notează Panzini, rușii și alți actori „luau pe furiș un număr foarte mare de cărți și aproape toate manuscrisele”. În același timp, autorul subliniază degradarea

⁴⁴ *Ibidem*, p. 51-52, 58.

⁴⁵ „(...) unii părinți „fac toate sacrificiile necesare pentru educarea copiilor lor, trimițându-i să facă lungi călătorii cu preceptorii lor și să-și continue studiile în cele mai bune universități din Franța, Germania și Italia”.

⁴⁶ François Recordon, *op. cit.*, p. 686-687.

⁴⁷ Sophie Johnson, *op. cit.*, p. 913.

⁴⁸ Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 251, 274.

⁴⁹ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 236, 240-241.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 257, 267.

⁵¹ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 782, 786.

⁵² Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 31.

⁵³ Jean Claude Flach, *op. cit.*, p. 256.

⁵⁴ „(...) biblioteca lui este bogată și aleasă; el avea mai multe tablouri de preț, câteva sculpturi minunate, o mulțime de scule de tot felul și mai multe piese ale unor mecanisme cu totul neobișnuite aduse de el din Germania sau din Anglia”.

sistematică a patrimoniului scris, afirmând că manuscrisele au fost „pierdute mai ales spre paguba acestei țări”, prin jefuiri repetate și lipsă de protecție instituțională⁵⁵.

La începutul secolului al XIX-lea, profesorul austriac Joseph Rohrer aduce o perspectivă mai nuanțată, observând că boierul moldovean Vasile Balș deținea o bibliotecă intitulată „Bibliothèque des Romans” și traducea în greacă opera „Zaire” de Voltaire. Rohrer îl descrie pe Balș și pe alți boieri importanți ca fiind „oameni buni și fără prejudecăți”⁵⁶, identificând în mediul moldovenesc elemente familiare propriei sale culturi intelectuale. În acest caz, contactul cu alteritatea nu generează distanțare, ci, dimpotrivă, apropiere și recunoaștere a unor valori comune. Totodată, contele Feodor Káracay remarcă faptul că protipendada moldavă dispunea de „cele mai alese maniere” și era bine familiarizată cu limbile franceză și germană⁵⁷, iar S. Johnson confirmă la rândul său că boierii munteni „posedă biblioteci foarte frumoase”, pe care le-a observat direct în timpul călătoriilor sale⁵⁸.

În spațiul intracarpatic, alături de școlile blăjene, se conturează treptat un veritabil ecosistem cultural în care biblioteca și tipografia joacă un rol esențial în formarea și consolidarea intelectualității românești moderne⁵⁹. Aceste instituții nu funcționează izolat, ci în strânsă legătură cu rețelele educaționale și confesionale existente, contribuind la circulația cărții și la stabilizarea unui orizont de cunoaștere multilingv și pluriconfesional. Bibliotecile care cuprindeau cărți slavo-române continuau tradiția mai veche a culturii scrise din zona Brașovului-Șchei, din Caransebeș, precum și din mediul mănăstiresc al Transilvaniei și Banatului, unde cartea rămâne un obiect de prestigiu, dar și un instrument de transmitere a cunoașterii religioase și practice. Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea marchează afirmarea unor mari centre bibliotecare transilvane, care devin repere nu doar regionale, ci și europene prin amploarea și diversitatea colecțiilor. Biblioteca Brukenthal din Sibiu, Biblioteca Seminarului greco-catolic din Blaj, Biblioteca Patachich din Oradea, Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia și Biblioteca Teleki din Târgu Mureș se constituie într-o rețea a elitei culturale și confesionale⁶⁰, reflectând atât ambițiile nobilimii locale, cât și integrarea treptată în circuitul intelectual occidental. Aceste spații nu sunt simple depozite de carte, ci adevărate centre de prestigiu cultural, unde se intersectează interese științifice, religioase și politice.

Relatările călătorilor străini confirmă această densitate culturală, dar o filtrează constant prin propriile lor grile de percepție. F. X. de Feller este primit la Episcopia catolică din Oradea de episcopul Patachich, căruia îi atribuie o bibliotecă „frumoasă și bogată”, integrată într-un ansamblu de sociabilitate cultă ce include și un „concert încântător”. Observația sa nu se limitează la descrierea fondului de carte, ci surprinde atmosfera de reprezentare a culturii ca spectacol social. În același cadru confesional, el menționează în trecere comunitățile românilor uniți din Oradea⁶¹, sugerând existența unor structuri intelectuale paralele, încă insuficient integrate în percepția occidentală dominantă. În mod similar, informațiile despre românii ortodocși din Mediaș indică existența unei biblioteci semnificative, care cuprinde cărți tipărite în Țara Românească, ediții teologice valoroase, „Viețile Sfinților” și volume rutene⁶², semn al unei circulații complexe a textului religios în spațiul central-european. Aceste colecții nu sunt doar depozite de spiritualitate, ci și indicii ale unei continuități culturale transregionale, în care cartea religioasă funcționează ca liant între comunități.

Un caz aparte îl constituie proiectele culturale ale guvernatorului Samuel von Brukenthal, a cărui viziune asupra Sibiului include explicit crearea unei biblioteci publice, a unui muzeu de istorie și a unei grădini botanice. Profesorul Domenico Sestini îl descrie drept un „strălucit mecena și ocrotitor”⁶³, subliniind dimensiunea iluministă a proiectului său cultural, în care cunoașterea este organizată instituțional și pusă în slujba publicului cultivat. Această imagine este completată de Lady Elizabeth Craven, care, impresionată de colecțiile de picturi și minerale ale baronului, îl caracterizează drept „un bătrân cu multă judecată”, remarcând totodată apartenența sa confesională protestantă⁶⁴, element care facilitează o anumită identificare culturală și simbolică între observator și subiectul observat. Aceeași instituție culturală este vizitată ulterior de negustorul englez John Jackson, care confirmă materializarea proiectului bruckenthalian:

⁵⁵ Lionardo Panzini, *op. cit.*, p. 220-221.

⁵⁶ Joseph Rohrer, „Relatarea călătoriei prin Moldova și Bucovina (1802)”, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, Vol. I (1801-1821), p. 153-154.

⁵⁷ Feodor Káracay, *op. cit.*, p. 758.

⁵⁸ Sophie Johnson, *op. cit.*, p. 913.

⁵⁹ Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 158.

⁶⁰ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 859-860.

⁶¹ François-Xavier de Feller, *op. cit.*, p. 559.

⁶² *Ibidem*, p. 588.

⁶³ Domenico Sestini, „Descrierea călătoriei din anul 1780” în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, p. 358.

⁶⁴ Elizabeth Craven, „Trecerea prin Țara Românească”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea I, p. 727.

biblioteca „foarte vastă și de mare valoare”, grădina amenajată în spiritul gustului englez și colecțiile artistice realizate de maeștri europeni consacrați precum Guido, Rubens, Rembrandt⁶⁵. În ansamblu, aceste relatări converg spre ideea că biblioteca, în spațiul transilvănean, depășește funcția de simplu depozit de carte, devenind un nucleu al modernității culturale, în care se articulează prestigiul social, circulația ideilor și integrarea în circuitul intelectual european.

În concluzie, elita din spațiul românesc, în multiplele sale forme instituționale și sociale, reprezintă, în secolele XVIII–XIX, principala forță politică, economică și culturală, ea fiind totodată un indicator esențial al gradului de dezvoltare și al specificului cultural al Țărilor Române, în ochii observatorilor străini. Această dublă funcție face ca elita să fie permanent expusă unei lecturi externe, în care identitatea proprie este filtrată prin grilele alterității occidentale sau orientale.

Pe durata secolului al XVIII-lea, spațiul extracarpatic este puternic modelat de regimul fanariot, în timp ce Transilvania se află sub influență habsburgică, ceea ce generează două modele de modernizare diferite, dar interconectate. Deși evoluează sub administrații diferite, aceste spații nu sunt complet separate, ci întrețin constante schimburi culturale, circulația persoanelor și a ideilor contribuind la o relativă omogenizare a practicilor elitei. Începând cu secolul al XIX-lea, se observă o orientare tot mai accentuată către modelul occidental, în special francez, care devine reperul dominant al modernizării culturale și sociale. Această influență este transmisă inițial prin intermediul contactelor indirecte — inclusiv prin mediul militar și diplomatic rus — și ulterior prin experiența directă a boierilor români care călătoresc în centrele europene de prestigiu, precum Viena, Paris, Heidelberg. Efectul acestei influențe nu este unul uniform: inițial superficial, vizibil mai ales în modă și comportament, el capătă treptat profunzime, generând transformări instituționale, tensiuni identitare și aspirații de emancipare politică și culturală.

Beneficiarii acestor transformări sunt, în primul rând, elitele politice, concentrate în jurul curților domnești din București și Iași, precum și în centrele aristocratice din Transilvania, cum este cazul Sibiului sau al mediului nobiliar din Alba Iulia. Această concentrare a opulenței la vârf contrastează puternic cu realitățile sociale din mediul rural și urban periferic, contrast remarcat frecvent de călătorii străini, care descriu simultan fastul curților și precaritatea infrastructurii urbane sau sărăcia satelor. Astfel, relatările lor oscilează între fascinație, ironie și dezaprobare, demonstrând că descrierea elitei românești este inseparabilă de mecanismele comparației culturale și ale raportării la alteritate. Această disonanță dintre aparență și realitate este amplificată de împletirea elementelor culturale orientale și occidentale. Majoritatea călătorilor nu descriu realitatea locală în mod izolat, ci o raportează constant la alte spații culturale cunoscute, utilizând comparația ca instrument principal de înțelegere. Această metodă generează inevitabil o imagine a societății românești, în care identitatea locală este permanent reinterpretată prin prisma experiențelor anterioare ale observatorului.

Peisajul cultural românesc al secolelor XVIII–XIX se configurează astfel ca un spațiu de tranziție între medieval și modern, în care coexistă structuri tradiționale și forme emergente de modernitate. Introducerea limbii române în cultura scrisă contribuie semnificativ la diversificarea producției literare și la extinderea accesului la educație, proces susținut de contactele cu centrele culturale occidentale, în special din Germania, Franța și Anglia. Preocupările intelectuale ale elitei din spațiul intracarpatic și extracarpatic se manifestă printr-un interes crescut pentru educație, pentru colecționarea și organizarea cărților, precum și pentru circulația manuscriselor și a ideilor. Cunoașterea limbilor străine devine un indicator esențial al statutului social și cultural, fiind larg răspândită în rândul protipendadei din secolul al XIX-lea.

În același timp, aceste practici culturale atrag atenția călătorilor străini, care le consemnează în jurnalele lor, contribuind astfel la constituirea unei imagini externe asupra societății românești. Mărturiile acestor peregrini oferă o perspectivă complementară asupra civilizației românești din secolele XVIII–XIX, evidențiind atât elementele de continuitate cât și procesele de transformare și modernizare. Prin intermediul lor, se poate reconstitui nu doar o istorie a instituțiilor și a elitelor, ci și o istorie a percepțiilor, a comparațiilor și a întâlnirilor culturale. În cele din urmă, interacțiunea dintre identitate și alteritate nu generează doar descrieri divergente, ci și transferuri culturale reciproce, care contribuie la modelarea progresivă a spațiului românesc în cadrul mai larg al Europei moderne.

⁶⁵ John Jackson, „Călătoria în Țara Românească (1797)”, în *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X, Partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru. Redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2001, p. 1294.